

Małgorzata Solarz

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

WYKLUCZENIE FINANSOWE – ZARYS PROBLEMATYKI

Streszczenie: Rozwój gospodarki narodowej jest dodatnio skorelowany z rozwojem sektora finansowego. Stąd dostęp do podstawowych produktów i usług finansowych oraz ich użytkowanie ma duże znaczenie społeczno-ekonomiczne. Niestety w wielu państwach można wskazać na grupy osób dotkniętych wykluczeniem finansowym. Wybrane aspekty tego zjawiska, jak przedstawienie jego istoty, zakresu i obszarów występowania, stały się celem niniejszego artykułu. Wykluczenie finansowe utożsamiane jest z brakiem dostępu do rynku usług finansowych, a także z sytuacją, w której osoba fizyczna może korzystać z oferty produktów i usług finansowych, ale na gorszych warunkach niż pozostali. Bank Światowy wskazał na cztery obszary występowania wykluczenia finansowego, tj. bankowość transakcyjną, oszczędności, kredytowanie i ubezpieczenia.

Słowa kluczowe: wykluczenie finansowe, inkluzja finansowa, bankowość, ubezpieczenia.

1. Wstęp

Problem braku dostępu do produktów i usług finansowych znany jest światu od bardzo dawna, aczkolwiek do początków XXI wieku był on z reguły utożsamiany z krajami Trzeciego Świata, gdzie całe grupy społeczeństw nie korzystały z systemu finansowego. Nie budziło to jednak większych kontrowersji wśród praktyków i uczonych, dopóki nie zauważono, że w krajach z rozwiniętym systemem finansowym, jak Wielka Brytania, Niemcy, Francja czy Stany Zjednoczone, można obecnie wskazać na osoby, które skłonne by były korzystać z produktów i usług finansowych, ale takiej możliwości z różnych względów je pozbawiono. Zaczęto mówić o paradoksie polegającym na tym, że w miarę rozwoju systemu finansowego grono osób z niego korzystających co prawda powiększa się, ale jednocześnie pojawia się też grupa społeczna osób wykluczonych finansowo.

Ze względu na swój społeczno-ekonomiczny charakter zjawisko wykluczenia finansowego jest bardzo istotne. Nabrało ono obecnie szczególnego znaczenia i warte jest poświęcenia mu większej uwagi. Uprawnia do tego również to, że w polskiej literaturze brak jest opracowań poświęconych temu zagadnieniu, którego znaczenie w najbliższych latach zapewne będzie wzrastało. Wobec powyższego celem niniejszego artykułu stało się przedstawienie wybranych aspektów wykluczenia finan-

sowego, a mianowicie jego istoty, obszarów oraz zakresu. W zamierzeniu autorki opracowanie to ma stanowić punkt wyjścia do dalszych badań i dyskusji w tej dziedzinie.

2. Istota wykluczenia finansowego

Najprawdopodobniej pierwszymi autorami definicji wykluczenia finansowego byli brytyjscy geografowie A. Leyshon i N. Thrift. W swoim opracowaniu naukowym z 1995 r. zatytułowanym *Geographies of Financial Exclusion: Financial Abandonment in Britain and United States* wskazali, że ze względu na lokalizację instytucji systemu finansowego, głównie oddziałów bankowych i firm pożyczkowych, nie wszyscy obywatele Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii mają jednakowy dostęp do produktów i usług finansowych [Leyshon, Thrift 1995, s. 312-341]. Według wyżej wymienionych naukowców wykluczenie finansowe odnosi się do tych procesów, które uniemożliwiają pewnym jednostkom i grupom społecznym dostęp do systemu finansowego. Przeglądu definicji najczęściej cytowanych w literaturze przedmiotu dokonano w tab. 1.

Tabela 1. Przegląd wybranych definicji wykluczenia finansowego

Autor	Rok	Definicja
A. Leyshon i N. Thrift	1995	Wykluczenie finansowe odnosi się do tych procesów, które uniemożliwiają pewnym jednostkom i grupom społecznym dostęp do systemu finansowego.
S.P. Sinclair	2001	Wykluczenie finansowe oznacza niemożność dostępu do niezbędnych usług finansowych w odpowiedniej formie.
S. Carbo, E. Gardener, P. Molyneux	2005	Wykluczenie finansowe to niemożność (choćby sporadyczna, okazjonalna) dostępu do systemu finansowego przez pewne grupy społeczne.
R. Mohan	2006	Wykluczenie finansowe oznacza brak dostępu przez pewne grupy społeczeństwa do odpowiednich, niedrogich i bezpiecznych produktów i usług finansowych świadczonych przez wiodących usługodawców (instytucje finansowe).

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Carbo, Gardener, Molyneux 2005, s. 4; Gloukoviezoff 2007, s. 217; Leyshon, Thrift 1995, s. 312; Mohan 2006, s. 5].

Należałoby zwrócić uwagę, że niektóre z wymienionych w tab. 1 definicji koncentrują się wyłącznie na dostępie do produktów/usług finansowych i traktują wykluczenie finansowe niejako zero-jedynkowo. Można by to rozumieć w taki sposób, że jeśli osoba fizyczna korzysta z systemu finansowego, to nie jest wykluczona, a jeśli nie korzysta w ogóle, to wówczas dotyka ją problem wykluczenia finansowego. Inni autorzy, jak np. S.P. Sinclair, więcej uwagi poświęcają jakości produktów i usług finansowych, które użytkują potencjalni klienci instytucji finansowych. Patrzą oni

na problem wykluczenia finansowego w szerszym ujęciu, według nich dotyczy on także osób fizycznych, które mają dostęp do produktów i usług finansowych, ale na gorszych warunkach niż pozostali.

Właśnie taki sposób postrzegania wykluczenia bankowego (bardzo często wykluczenie finansowe zawężane jest do wykluczenia bankowego) prezentują autorzy Raportu Komisji Europejskiej, którzy słusznie podnoszą, że aby móc mówić o pełnym ubankowieniu, nie wystarczy mieć rachunku bankowego, tj. mieć do niego dostęp, ale trzeba jeszcze z jego możliwości aktywnie korzystać. Eksperti ci dzielą społeczeństwo na:

- nieubankowionych – ludzie, którzy w ogóle nie korzystają z usług banków,
- ubankowionych w stopniu ograniczonym – osoby, które dysponują rachunkiem bankowym, ale bez możliwości posługiwania się płatnościami elektronicznymi, kartami kredytowymi itp., bądź klienci, którzy mają te wszystkie możliwości, ale z nich nie korzystają,
- ubankowionych – ludzie, którzy mają dostęp do szerokiej oferty usług bankowych dostosowanych do ich potrzeb i statusu społeczno-ekonomicznego [Anderloni 2008, s.11].

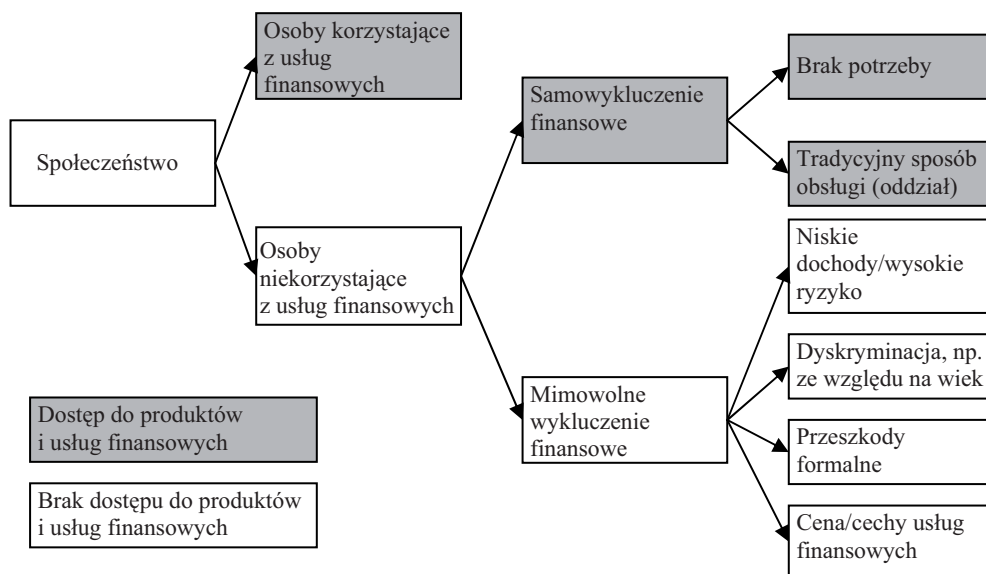
Powracając do przeglądu pojęć wykluczenia finansowego, należy zauważyć, iż R. Mohan analizuje to zjawisko podmiotowo i swoją definicję ogranicza do braku dostępu przez pewne grupy społeczeństwa do (...) produktów i usług finansowych świadczonych przez głównych usługodawców (instytucje finansowe). Wśród podmiotów świadczących usługi finansowe można wyróżnić:

- głównych komercyjnych usługodawców działających w systemie finansowym nastawionych bądź to na osiągnięcie zysku, jak banki, zakłady ubezpieczeń, fundusze inwestycyjne itp., bądź na kwestie społeczne (*commercial social-oriented providers*) – spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe,
- alternatywnych komercyjnych usługodawców niepodlegających pod przepisy prawa finansowego, np. firmy pożyczkowe, sieci hipermarketów – emitentów kart kredytowych, lombardy,
- prywatnych pożyczkodawców nieformalnie wspierających członków rodziny czy przyjaciół [Anderloni 2008, s. 61; Leyshon, Thrift 1995, s. 319-321].

Przyjmując taki sposób rozumowania, należy stwierdzić, że osobą wykluczoną finansowo będzie ta, której odmówiono przyznania kredytu w banku, nawet jeśli pozyskała ona stosowne środki pieniężne w firmie pożyczkowej typu „Provident” czy kupiła telewizor na raty od znajomego.

W definicjach wykluczenia finansowego jest mowa o pewnych grupach społecznych, których dotyczy analizowany problem. Próbę zidentyfikowania osób szczególnie narażonych na wykluczenie finansowe podjął dr K.C. Chakrabarty [2009]. Z jego opracowania wynika, że są to przede wszystkim: osoby o niskich dochodach, niepełnosprawni, ludzie starzy i dzieci, kobiety, osoby słabo wykształcone, mniejszości etniczne i bezrobotni. Problem często dotyka też gospodarstw domowych mających trudności finansowe (nadmierne zadłużenie wskutek choroby, nieszczęśliwego wypadku czy utraty pracy).

Zakres wykluczenia finansowego uzależniony jest również od przyczyn je wywołujących, czyli od czynników, które wpływają na to, iż niektóre osoby dobrowolnie, a inne wbrew własnej woli nie korzystają z produktów i usług finansowych (por. rys. 1). Motywy takiego postępowania mogą być różne, np. brak potrzeby, niedostrzeganie korzyści płynących z posługiwania się rachunkiem bankowym, lęk czy obawy płynące z niewiedzy dotyczącej zasad działania, sposobów zabezpieczania środków pieniężnych zdeponowanych na koncie, w tym internetowym. Wobec powyższego, jak potraktować osoby, które nie mają żadnych przeszkód, aby zawrzeć umowę rachunku bankowego, otrzymać bankową kartę kredytową czy zaciągnąć kredyt konsumpcyjny, a jednak tego nie robią. Zdaniem autorów Raportu Banku Światowego pt. *Finance for all? Policies and pitfalls in expanding access* problem wykluczenia finansowego tych gospodarstw domowych nie dotyczy [Anderloni 2008, s. 29].

Rys. 1. Zakres wykluczenia finansowego według Banku Światowego

Źródło: [Anderloni 2008, s. 29].

Z kolei wśród mimowolnie wykluczonych można znaleźć się np. z powodu niewystarczających dochodów, wysokiego ryzyka kredytowego, ze względu na wiek czy brak dostępu do Internetu (dla klientów chcących otworzyć sobie w banku elektroniczne konto osobiste). Wobec powyższego należy stwierdzić, że dużą rolę w kreowaniu zjawiska wykluczenia finansowego odgrywa wola potencjalnego klienta do korzystania z produktów i usług finansowych.

Studiując literaturę przedmiotu, bez trudu można zauważyć, że niektórzy naukowcy łączą, a wręcz utożsamiają pojęcie wykluczenia finansowego (*financial exclusion*) z pojęciem inkluzji finansowej (*financial inclusion*). W tabeli 2 zestawione zostały wybrane definicje inkluzji finansowej.

Tabela 2. Przegląd wybranych definicji inkluzji finansowej

Autor	Rok	Definicja
V. Leeladhar	2005	Finansowa inkluzja jest dostarczaniem usług bankowych po przystępnej cenie do znacznej części społeczeństwa o niskich dochodach pokrzywdzonego przez los.
The Treasury Committee	2006	Finansowa inkluzja jest definiowana jako możliwość dostępu do odpowiednich produktów i usług finansowych przez osoby fizyczne.
U. Thorat	2006	Przez finansową inkluzję rozumie się dostarczanie przystępnego produktu lub usługi finansowej (np. możliwość składania poleceń przelewów, dostęp do produktów oszczędnościowych, pożyczek i usług ubezpieczeniowych) przez formalny system finansowy dla tych, którzy mają skłonności do zostania wykluczonymi.
M. Sarma	2008	Finansowa inkluzja ma na celu zapewnienie łatwości w dostępie i dogodności w użytkowaniu formalnego systemu finansowego wszystkim członkom gospodarki.

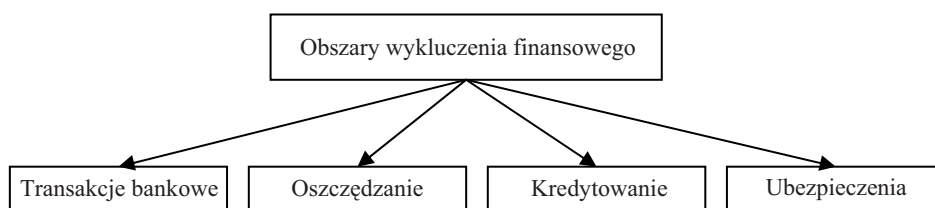
Źródło: opracowanie własne na podstawie [Leeladhar 2005, s. 1; Sarma 2008, s. 3; *The Treasury...* 2006, s. 1, 8].

Utożsamianie obu pojęć najprawdopodobniej bierze się stąd, iż ten drugi proces – inkluzja finansowa, ściśle wiąże się z pierwszym i ma względem niego wtórny charakter. Mianowicie chodzi o przywracanie osób wykluczonych finansowo do systemu finansowego. Względnie ma on zapobiegać niepożądanemu społecznie zjawisku ekskluzji finansowej.

3. Obszary wykluczenia finansowego

Podejmując próbę zidentyfikowania podstawowych **obszarów wykluczenia finansowego**, eksperci Banku Światowego wskazali na cztery kategorie usług finansowych, do których dostęp powinno mieć maksymalnie wielu członków danego społeczeństwa. Te kluczowe obszary przedstawiono na rys. 2.

Dostęp do produktów i usług bankowych, a szczególnie do usług **bankowości transakcyjnej**, w systemach gospodarczych rozwiniętych i rozwijających się postrzegany jest jako standard, albowiem jego brak może prowadzić do wielu niepożądanych następstw, jak np. [Anderloni 2008, s. 11]:

Rys. 2. Kluczowe obszary wykluczenia finansowego według Banku Światowego

Źródło: opracowanie własne na podstawie [*Finance for All...* 2008, s. 3; Anderloni 2008, s. 11].

- stygmatyzacja – rachunek bankowy jest najpopularniejszym produktem bankowym i jego nieposiadanie może piętnować,
- wzrost ubóstwa – konto osobiste jest „kluczem dostępu” do innych usług finansowych, jak np. kredyty w rachunku bieżącym, zatem niemożność skorzystania z oferty banków prowadzi do wzrostu zapotrzebowania na wysoko oprocentowane pożyczki udzielane przez podmioty nieformalne,
- konieczność posługiwania się gotówką – naraża na ryzyko bycia okradzionym, a także w wielu wypadkach jest kosztowna (np. gdy klient musi dokonać wpłaty w banku na rachunek swojego wierzyciela, za co pobierane są wyższe opłaty niż za przelewy bezgotówkowe).

Otwarcie rachunku bankowego w Polsce nie stanowi większego problemu, wystarczy okazać dowód osobisty bądź inny dokument potwierdzający tożsamość. Nie ma również ograniczeń odnośnie do liczby posiadanych rachunków, banki przed paru laty zrezygnowały ze stawiania klientom wymogów dotyczących minimalnych miesięcznych wpływów na konto. Chociaż niektóre premią regularne zasilenia niższą opłatą za prowadzenie, np. dla e-Konta PRO w Lukasz Banku różnica ta wynosi 4 zł miesięcznie, czyli 48 zł rocznie. Natomiast dla Konta24 Banku Zachodniego WBK w przypadku regularnych wpływów na konto osobiste w wysokości co najmniej 1000 zł od klienta pobierana jest opłata 5,00 zł, w razie zaś braku miesięcznych zasilień opłata wynosi już 7,50 zł.

Dla wielu osób, szczególnie starszych, rozważających założenie w banku konta osobistego, bardzo duże znaczenie ma lokalizacja oddziału bankowego, ważne, by był on blisko domu. Niestety na terenach wiejskich i w małych miejscowościach zamieszkałych głównie przez ludzi w podeszłym wieku instytucje finansowe nie otwierają swoich placówek ze względu na małą liczbę klientów i niskie wielkości obrotów, które sprawiają, iż oddziały te są nierentowne.

O wykluczeniu finansowym w zakresie bankowości transakcyjnej można mówić również w odniesieniu do osób niemających umiejętności posługiwania się komputerem czy Internetem, które to pozwalałyby im na korzystanie z bankowości internetowej i tym samym w pewnym stopniu rozwiązałyby problem niedostatecznej liczby placówek bankowych. Ponadto zdecydowanie niższe są koszty związane z posiada-

niem i użytkowaniem internetowego rachunku bankowego niż tradycyjnego ROR-u. Przelew złożony w oddziale Banku Pekao SA kosztuje 4,99 zł, w systemie internetowym zaś tylko 0,50 zł.

Podeszły wiek, brak odpowiedniego sprzętu czy umiejętności nie są jedynymi przeszkodami na drodze do korzystania z bankowości elektronicznej. Niektórzy sami rezygnują z takiej formy kontaktu z bankiem ze względu na poczucie braku bezpieczeństwa i to właśnie w odniesieniu do nich można mówić o wykluczeniu dobrowolnym. Warto w tym miejscu zwrócić również uwagę na to, iż wprowadzanie innowacji produktowych czy technologicznych przez banki (np. e-banking, m-banking) poprawia wprawdzie dostępność usług, ale raczej w grupie dotychczasowych klientów (*mainstream clients*), którzy już posiadali rachunek bankowy. Natomiast klienci z grupy wrażliwych (*vulnerable consumers*), tj. osoby starsze, bezrobotne, o niskich dochodach czy nadmiernie zadłużone, dodatkowo doświadczają jeszcze wykluczenia cyfrowego [Szpringer 2009, s. 102].

Jak wspomniano powyżej, niektórzy naukowcy – S.P. Sinclair czy R. Mohan – wypowiadając się na temat wykluczenia finansowego, podkreślają jakość produktów i usług bankowych, z których mogą korzystać potencjalni klienci. Otóż w ofertach wszystkich polskich banków znajdują się konta osobiste dla pełnoletnich osób pracujących zawodowo, bez trudu można też znaleźć rachunki bankowe przeznaczone specjalnie dla młodzieży czy studentów, bo są to klienci perspektywiczni, ale emeryci wraz z ich potrzebami zostali dostrzeżeni tylko w kilku bankach. Wobec powyższego w czasach, kiedy mówi się o konieczności konstruowania oferty bankowej z produktów „skrojonych na miarę”, nie powinno zapominać się o żadnej grupie społecznej, aby nie czuła się ona dyskryminowana, a tym samym wykluczona z rynku.

W obszarze dotyczącym bankowości transakcyjnej należy zwrócić uwagę na instrument płatniczy standardowo wydawany do rachunków oszczędnościowo-rozliczeniowych, tj. na kartę debetową. Samo jej posiadanie i chęć posługiwania się nią przez osobę fizyczną nie wystarczy, jeśli infrastruktura służąca rozliczeniom bezgotówkowym jest bardzo słabo rozwinięta. W Polsce pod koniec 2008 r. na tysiąc mieszkańców przypadało niespełna 5 punktów handlowo-usługowych wyposażonych w terminale, które umożliwiają dokonywanie płatności kartą. W wielu regionach kraju średnia jest jeszcze niższa, w województwie świętokrzyskim na tysiąc mieszkańców przypada 1,79 terminala, w podkarpackim – 2,18, a tymczasem unijny wskaźnik to 15 punktów na tysiąc mieszkańców. Znacznie gorzej wygląda kwestia sieci bankomatów, w których można podjąć gotówkę ze swojego rachunku. W Unii Europejskiej funkcjonuje 700 takich urządzeń na milion mieszkańców, podczas gdy w Polsce jest ich trzykrotnie mniej. W przedstawionej powyżej sytuacji niewątpliwie dochodzi do wykluczenia finansowego i to w klasycznej jego postaci, czyli braku dostępności.

Kolejny obszar wykluczenia finansowego wskazany przez ekspertów Banku Światowego określony został jako **oszczędzanie**. Diametralnie różni się on od po-

zostałych, albowiem brak oszczędności nie oznacza przecież bycia wykluczonym finansowo. Niemniej jednak można dostrzec tu pewną zależność. Mianowicie nieposiadanie depozytu bankowego, jednostek uczestnictwa w instytucjach zbiorowego inwestowania, lokacyjnych papierów wartościowych czy innych aktywów finansowych może być konsekwencją takich problemów, jak:

- brak wystarczających środków pieniężnych, by móc przeznaczyć je na oszczędności (niskie dochody, wysokie bieżące wydatki konsumpcyjne),
- niedostateczna wiedza o ofercie instytucji finansowych, a tym samym o możliwościach inwestycyjnych,
- niechęć do współpracy z bankiem (odkładanie „pod materac”) czy złe doświadczenia z przeszłości (np. poniesione straty wskutek spadku wartości jednostek uczestnictwa funduszy inwestycyjnych).

Do dalszego rozważania wykluczenia finansowego w obszarze oszczędzania, głównie w odniesieniu do bankowych produktów depozytowych, uprawnia to, iż w Polsce blisko 50% aktywów finansowych gospodarstw domowych na koniec 2008 r. ulokowane było właśnie na depozytach bankowych. Inne formy oszczędzania, jak tytuły uczestnictwa funduszy inwestycyjnych, papiery wartościowe, polisy ubezpieczeniowe z funduszem kapitałowym, cieszą się dużo mniejszą popularnością [*Rozwój systemu...* 2009, s. 9]. Poza tym założenie lokaty bankowej jest najprostsze i nie wymaga dodatkowej wiedzy finansowej.

Przeglądając oferty banków w zakresie depozytów, nie trudno zauważyć, że częstą praktyką przez nie stosowaną jest:

- oferowanie wyższych stóp procentowych dla lokat o wyższej wartości, np. dla lokaty Banku Zachodniego WBK Impet 3-miesięcznej ustalono trzy progi: od 5 do 20 tys. zł, od 20 do 50 tys. zł oraz powyżej 50 tys. z oprocentowaniem w skali roku odpowiednio 4,0%, 4,5% oraz 5,0%,
- określanie minimalnej wpłaty na rachunek depozytowy od kilkuset (Bank BGŻ) do kilku tysięcy złotych (Raiffeisen Bank Polska), co zamyka drogę do oszczędzania klientom dysponującym niewielkimi nadwyżkami finansowymi,
- odmawianie osobom w podeszłym wieku założenia lokaty powiązanej z ubezpieczeniem na życie (produkty depozytowe pozwalające uniknąć podatku od dochodów kapitałowych) – Lokata Czysty Zysk BNP Paribas Fortis Banku, która w gruncie rzeczy jest polisą ubezpieczeniową przygotowaną z AXA Życie Towarzystwem Ubezpieczeń SA, czy produkt oferowany przez Getin Bank pod nazwą „Pewne oszczędzanie”, którego posiadaczem może być klient, który liczy sobie mniej niż 80 lat.

Wykluczenie finansowe w obszarze oszczędności powinno być wzięte pod uwagę podczas debaty nad reformą emerytalną. Ta debata odnosi się głównie do reformy systemów opieki społecznej z powodu starzejącej się populacji w krajach Unii Europejskiej. Pojawia się istotna potrzeba ustanowienia bodźców skierowanych do społeczeństwa, aby zaczęli oszczędzać na przyszłą emeryturę przez sieć instytucji prywatnych. W Polsce dotyczy to tzw. trzeciego filara systemu emerytalnego, z któ-

rego korzysta niewielki odsetek społeczeństwa. Niezwrócenie uwagi na ten problem w chwili obecnej będzie skutkowało zwiększeniem ubóstwa osób starszych, a tym samym pogłębieniem wykluczenia finansowego w przyszłości.

Kredyt jest podstawowym instrumentem finansowym umożliwiającym dostęp do towarów i usług, których zakup przekracza budżet miesięczny gospodarstwa domowego (samochód, mieszkanie, sprzęt RTV czy AGD). Ponadto odgrywa on znaczną rolę w zrównoważonej konsumpcji i zabezpiecza przed nagłymi, chwilowymi spadkami dochodów. Osoby pozbawione możliwości skorzystania z produktów pożyczkowych zaliczane są do obszaru pod nazwą **wykluczenie kredytowe**.

Można by zastanawiać się, dlaczego w ogóle mówi się o wykluczeniu kredytowym, przecież nie wszyscy członkowie społeczeństwa muszą zadłużać się w systemie finansowym. Owszem, jest to prawda, ale jednak powinni mieć oni taką możliwość, oczywiście adekwatną do swojej zdolności kredytowej, która z kolei jest różnie mierzona przez potencjalnych pożyczkodawców.

Problemy z dostępem do produktów pożyczkowych wynikają głównie z jakości analizy ryzyka realizowanej w fazie wstępnej i sprowadzają się do odpowiedzi na pytanie stawiane sobie przez pożyczkodawcę – udzielić kredytu czy nie. Rozważając kwestię wykluczenia finansowego, należy wziąć też pod uwagę, na jakich warunkach dany kredyt został przyznany, chodzi tu np. o jego koszt, wymagane zabezpieczenia, okres kredytowania, możliwość dostosowania się do nieprzewidzianych wydarzeń, których pożyczkobiorcy mogą doświadczyć. Ponadto należy uwzględnić jeszcze rodzaj kredytu (karta kredytowa czy kredyt hipoteczny), a także charakter samego pożyczkodawcy (np. Bank Zachodni WBK czy Provident). Z tych powodów dokładne wskazanie na grupę wykluczonych finansowo w obszarze kredytowym jest szczególnie trudne [Anderloni 2008, s. 13].

Analizując zmiany zachodzące na polskim rynku kredytowym w ostatnich latach, można by uznać, że problem wykluczenia finansowego w tym obszarze nie istnieje. Wysoka dynamika wszelkich rodzajów kredytów dla gospodarstw domowych osiągnęła na koniec 2008 r. rekordowy poziom – 45%. Stan zadłużenia osób indywidualnych z tytułu kredytów mieszkaniowych wynosił 194 mld zł [*Rozwój systemu...* 2009, s. 14-15]. Banki, konkurując ze sobą, bardzo zliberalizowały warunki stawiane potencjalnym kredytobiorcom tak, że powszechnie mówiono o kredytach konsumpcyjnych „na dowód” przyznawanych w ciągu 15 minut bez żadnych zabezpieczeń. Podobnie niskie stopy procentowe, a także brak wkładu własnego i dobre perspektywy finansowe na przyszłość zachęciły wiele gospodarstw domowych do zaciągania kredytów hipotecznych. Instytucje finansowe „lekką ręką” zawierały umowy kredytowe, obserwując dynamicznie rosnące ceny mieszkań, na których ustanawiano zabezpieczenie hipoteczne. Jednak pogarszająca się od 2008 r. sytuacja gospodarcza, nazywana światowym kryzysem finansowym, sprawiła, że na rynku kredytowym nastąpiły istotne zmiany. Z jednej strony zwiększono wymagania stawiane potencjalnym kredytobiorcom, zawężając tym samym grono uprawnionych do zawarcia umowy kredytowej. Z drugiej strony wiele gospodarstw domowych,

które już wcześniej zaciągnęły kredyty, zaczęło mieć trudności z obsługą swojego zadłużenia i odsetek przeterminowanych zobowiązań bankowych w każdym z rodzajów kredytu wzrósł (por. tab. 3).

Tabela 3. Odsetek bankowych rachunków przeterminowanych względem wszystkich rachunków bankowych w listopadzie 2008 r., lutym i w maju 2009 r.

Rodzaj zadłużenia	Listopad 2008	Luty 2009	Maj 2009
Kredyt na zakup towarów, usług i papierów wartościowych	9,16%	9,55%	9,82%
Kredyt odnawialny	2,79%	2,70%	2,92%
Kredyty mieszkaniowe	0,88%	0,90%	1,00%
Karta kredytowa	3,00%	3,23%	3,70%
Limit debetowy w ROR	1,02%	1,54%	1,87%

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Jasiecki, Przybysz 2009].

Przeterminowane raty i rosące długi stawiają osobę fizyczną wobec problemu pętli zadłużeniowej. Zaczyna ona pożyczać, aby móc uregulować najbardziej naglące zobowiązania, z czasem trafia do rejestru dłużników, np. do Biura Informacji Kredytowej. Wówczas banki odmawiają jej udzielania kolejnych pożyczek, a niespłacane postawią w stan wymagalności. Z obawy przed egzekucją komorniczą taki dłużnik będzie korzystał z usług lombardów czy firm oferujących wysoko oprocentowane pożyczki, co tylko pogorszy jego sytuację finansową. Wśród nadmiernie zadłużonych osób fizycznych znajdują się również takie, które znalazły się w trudnej sytuacji materialnej nie do końca z własnej winy (obniżenie wynagrodzenia, utrata stanowiska pracy, wypadek, choroba). Ci ostatni bez wątplenia zaliczani są do wykluczonych finansowo.

W kwestii **ubezpieczeń** można zauważyć, że oferta instytucji ubezpieczeniowych jest bardzo rozbudowana. Na rynku znajdują się ubezpieczenia mniej bądź bardziej istotne z punktu widzenia funkcjonowania współczesnych społeczeństw. Tym o szczególnym znaczeniu nadano nawet ustawowo charakter obowiązkowych. I tak we wszystkich państwach członkowskich Unii Europejskiej dotyczy to np. odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych. Żaden zakład ubezpieczeń nie może odmówić zawarcia polisy, co najwyżej podniesie klientowi składkę za wyższą szkodowość. Jednak w przypadku ubezpieczeń dobrowolnych sytuacja się komplikuje. Na przykład emeryt, chcący nabyć ubezpieczenie kosztów leczenia na czas wyjazdu w celach turystycznych, musi liczyć się z tym, że składka ubezpieczeniowa, jaką będzie musiał uiścić, zostanie podwyższona o 50%. Takie ogólne warunki ubezpieczenia obowiązują w PZU, Warcie, Compensie i wielu innych instytucjach ubezpieczeniowych. Wyższy koszt ubezpieczenia przyczyni się albo do rezygnacji z wycieczki, albo do wyjazdu bez ochrony ubezpieczeniowej.

Zdecydowanie najbardziej wykluczenie finansowe odczuwane jest w odniesieniu do polis na życie. Warunki stawiane potencjalnym ubezpieczanym są bardzo wygórowane, a dotyczą one głównie stanu zdrowia ich samych oraz ich bliższych i dalszych krewnych. W ten sposób przede wszystkim osoby starsze, ale również młode, potencjalnie obciążone genetycznie, są albo pozbawiane możliwości podpisania umowy ubezpieczeniowej, albo wysokość skalkulowanej składki podważa zasadność zwarcia polisy na życie. Mając na względzie tempo współczesnego życia oraz obserwując stan zdrowia polskiego społeczeństwa, można stwierdzić, że wiele rodzin dotkniętych jest przez choroby nowotworowe czy choroby krążenia, a zatem grono osób wykluczonych z rynku produktów ubezpieczeniowych jest spore.

Wykluczenie finansowe w obszarze ubezpieczeń może wynikać z winy samych członków społeczeństwa, a dokładniej z ich niewiedzy oraz braku przezorności, tj. panującego przekonania, że jakoś to będzie. Jednak również instytucje finansowe mają swój udział w kreowaniu zjawiska wykluczenia finansowego. Niekiedy stawiają one zbyt wygórowane wymagania względem pewnych grup osób i oferują produkty ubezpieczeniowe za drogie, przez co powszechnie niedostępne. Na skutek zdarzenia losowego, które nie zostało objęte ochroną ubezpieczeniową, życie człowieka w jednym dniu może ulec diametralnej zmianie. Wypadek dotyczący nieubezpieczone podmioty może wymagać ponoszenia wysokich kosztów długotrwałego leczenia albo doprowadzić do ich niepełnosprawności, a co za tym idzie – do zwolnienia z pracy i nagłego spadku dochodów gospodarstwa domowego. Innego rodzaju zdarzenie losowe, jak np. pożar czy wybuch gazu, skutkuje utratą przez rodziny majątku całego życia, w tym niekiedy oszczędności przechowywanych w mieszkaniu. Wobec powyższego zasadne jest tu rozważanie kwestii wykluczenia finansowego jako problemu, który może pojawić się w przyszłości w efekcie ziszczenia się ryzyka nieobjętego ochroną ubezpieczeniową.

4. Zakończenie

Przeprowadzone przez lata liczne badania teoretyczne i empiryczne pokazały, że nieprawidłowe funkcjonowanie sektora finansowego niekorzystnie wpływa na rozwój gospodarki danego państwa. Według J. Schumpetera, autora *Teorii rozwoju gospodarczego* opublikowanej w 1911 r., dostęp do podstawowych usług finansowych oraz ich użytkowanie ma duże znaczenie zarówno społeczne, jak i ekonomiczne dla całego społeczeństwa. Wobec powyższego wykluczenie finansowe jest zjawiskiem, które należy dobrze rozpoznać i z nim walczyć. Jak wynika z dokonanego w niniejszym artykule przeglądu literatury przedmiotu, podjęto na świecie już próby zdefiniowania istoty tego problemu, ponadto opiniotwórcze międzynarodowe instytucje, takie jak np. Bank Światowy czy Komisja Europejska, zajęły się monitorowaniem skali i zakresu tego zjawiska. Bez wątpienia nie jest to zadanie łatwe ze względu na brak powszechnie obowiązującej nomenklatury i jego trudno mierzalny charakter.

W dostępnych opracowaniach naukowych poziom wykluczenia finansowego mierzy się liczbą prowadzonych przez banki kont osobistych. W Polsce klienci indywidualni na koniec pierwszego kwartału 2009 r. posiadali nieco ponad 20 mln rachunków oszczędnościowo-rozliczeniowych, co po uwzględnieniu liczby obywateli powyżej 18 roku życia oznaczałoby, że wskaźnik ubankowienia stanowi ok. 60%. Z kolei według obliczeń Związku Banków Polskich sytuacja wygląda znacznie lepiej, albowiem wskaźnik ten wynosi 75%, przy czym sami autorzy raportu ZBP zaznaczają, że część otwartych kont osobistych jest nieaktywnych, a wiele osób ma po dwa, trzy konta osobiste [Pietraszkiewicz 2009]. Z powyższego wynika, że w Polsce wskaźnik wykluczenia finansowego *sensu stricto*, tj. utożsamianego z dostępem do podstawowej usługi finansowej, kształtuje się na poziomie 30-40%. Natomiast co do skali wykluczenia finansowego w szerokim ujęciu, tzn. przejawiającego się tym, że osoba fizyczna ma dostęp do produktów i usług finansowych, ale na gorszych warunkach niż pozostali, można jedynie dyskutować, bowiem nie są prowadzone w tym zakresie żadne badania.

Literatura

- Anderloni L. (red.), *Financial Services Provision and Prevention Of Financial Exclusion*, European Commission, March 2008.
- Carbo S., Gardener E., Molyneux P., *Financial Exclusion*, Palgrave Macmillan, July 2005.
- Chakrabarty K.C., *Financial Inclusion. Concept, Issues and Roadmap*, Institute for Development and Research in Banking Technology. Established by Reserve Bank of India, <http://www.idrbit.ac.in/>, 7.11.2009.
- Finance for All? Policies and Pitfalls in Expanding Access*, A World Bank Policy Research Report, Washington 2008.
- Gloukowiezoff G., *From Financial Exclusion to Overindebtedness: the Paradox of Difficulties for People on Low Incomes?*, [w:] *New Frontiers in Banking Services. Emerging Needs and Tailored Products for Untapped Markets*, L. Anderloni, M.D. Braga, E.M. Carluccio (red.), Springer Verlag, Berlin 2007.
- Jasiecki K., Przybysz D., *Zmiany w splacalności zobowiązań bankowych*, InfoMonitor. Biuro Informacji Gospodarczej SA, <http://www.infomonitor.pl/>, 29.12.2009.
- Leeladhar V., *Taking banking services to the common man – financial inclusion*, „Bank for International Settlements Review” 2005 nr 83, <http://www.bis.org/review/r051214e.pdf>, 10.01.2010.
- Leyshon A., Thrift N., *Geographies of financial exclusion: financial abandonment in Britain and United States*, „Transactions of the Institute of British Geographers” 1995 vol. 20, nr 3.
- Mohan R., *Economic growth, financial deepening and financial inclusion*, „The Bank for International Settlements Review” 2006 nr 113.
- Pietraszkiewicz K., *Przewidywane skutki implementacji nowej dyrektywy o kredycie konsumenckim dla polskiego sektora bankowego*, marzec 2009, <http://www.uokik.gov.pl>, 26.12.2009.
- Rozwój systemu finansowego w Polsce*, Raport Narodowego Banku Polskiego, Warszawa 2009.
- Sarma M., *Index of Financial Inclusion*, Indian Council for Research on International Economic Relations, Working Paper 2008 nr 215.
- Szpringer W., *Spoleczna odpowiedzialność banków. Między ochroną konsumenta a osłoną socjalną*, Oficyna a Wolters Kluwer Business, Warszawa 2009.

The Treasury Committee Financial inclusion: credit, savings, advice and insurance. House of Commons Treasury Committee: 12th Report of the Session 2005/06, London 2006 Vol. 1.

Thorat U., *Financial inclusion and millennium development goals*, „Bank for International Settlements Review” 2006 nr 2, <http://www.bis.org/review/r060126f.pdf>, 10.01.2010.

FINANCIAL EXCLUSION – THE TOPIC OUTLINE

Summary: The development of national economy is positively correlated with the development of financial sector. Hence the access to basic financial products and services and their usage has a high social and economic significance. Unfortunately in many countries certain groups of individuals suffering financial exclusion may be distinguished. Selected aspects of this problem, such as presenting its core notion, scope and areas affected by it, became the objective of the hereby article. Financial exclusion is understood as no access to the market of financial services and is also associated with the situation in which a physical person may take advantage of financial services and products offer, however, at worse conditions than the others. The World Bank pointed to four areas of financial exclusion i.e. transactional banking, savings, granting credits and the insurance market.